

Milan Mihaljević
Staroslavenski institut
Demetrova 11, HR-10000 Zagreb

JEZIČNA SLOJEVITOST BREVIJARA VIDA OMIŠLJANINA IZ 1396. GODINE¹

Jezik je u Brevijaru Vida Omišljanina neujednačeniji nego u drugim hrvatskoglagoljskim brevijarima. U njemu je jače izražen grčki utjecaj koji je vidljiv na fonološkoj, leksičkoj, sintaktičkoj i tekstovnoj razini. Karakteristika je toga brevijara i povećana arhaičnost. Mnogo je u njemu starih i rijetkih riječi. Osobito je važno istaknuti bosanski utjecaj, a očit je i utjecaj latinskih kodeksa i govornoga hrvatskoga jezika (čakavskoga narječja).

1. Uvod

Glagoljski brevijar koji je 1396. godine za kaptolsku crkvu u Roču u Istri napisao pisac Vid iz Omišlja na otoku Krku sastoji se od 468 listova pergamene i težak je gotovo 10 kg. Čuva se u Beču u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici (ÖNB) pod signaturom Cod. slav. 3.² Sadrži službe za nedjelje i svetkovine kroz liturgijsku godinu (*Proprium de tempore*). To je najnetipičniji hrvatskoglagoljski rukopisni brevijar. Odlikuje se bogatstvom i opširnošću biblijskih čitanja koja su obično dulja nego u drugim hrvatskoglagoljskim brevijarima, a češće su nego u drugim brevijarima sačuvani prijevodi s grčkoga. U njegovoj je iluminaciji vidljiv bosanski utjecaj.³ Kao i drugi Krčki kodeksi, Brevijar Vida Omišljanina čuva starije stanje teksta i jezika nego kodeksi zadarsko-krbavskoga područja. I na kraju, na njega je, kao i na druge hrvatskoglagoljske brevijare i misale, utjecao i živi čakavski govor. Posljedica je toga neujednačenost i šarolikost koja je nešto veća nego u

¹ Članak je nastao na temelju referata sa simpozija Šest stoljeća Brevijara Vida Omišljanina (Omišalj—Roč 21.—22. rujna 1996.) koji je u skraćenom i popularnom obliku, pod naslovom O jeziku Vidova brevijara, objavljen u časopisu *Nova Istra* V/2, 1997, 22—26. Referat je razraden, proširen i obogaćen novom gradom i bibliografskim podacima.

² Posljednji ga je opisao G. Birkfellner 1975:57—61.

³ Vidi B. Fučić 1996:9—10.

drugim hrvatskologoljskim brevijarima. Tako će se u Brevijaru Vida Omišljanina naći prastari panonizam *tonbina* koji, koliko se danas zna, nije potvrđen ni u jednom drugom staroslavenskom spomeniku, ali već i (stari) turcizam *šator* (232b).⁴ Na istoj će se strani naći i *episkopa* i *biskupa* (240d), *pastir'* i *p̄stir'* (269a), *ezik̄* i *ēzik̄* (98cd, 244cd i 281b), *mužu* i *mužū* (86d), *op̄jinu* i *op̄čenje* (291b). Naći ćemo u njemu i *vsemogi* (422d) i *vsedr'žitel̄* (278c), *krustolu* (281b) i *krustal̄* (281c) i *krištali* (432c), dvostruku negaciju *da niktože ne primet' v̄enca tvoego* (267b) i jednostruku negaciju *ēko niktože dostoen' obr̄ete se raz̄bgnuti knigi* (268b) itd. Brevijar Vida Omišljanina neujednačen je i u pisanju poluglasa: u jednom su dijelu jaki poluglasovi dosljedno vokalizirani kao *a*, u drugom se piše na istome mjestu štapić, a treći put ćemo na istoj strani naći istu riječ jednom sa *a*, drugi put sa štapićem, a treći put bez ičega. Tako je na primjer riječ za đavla (*db̄eval̄*) pisana u tom brevijaru na šest različitih načina.⁵ Stoga je Brevijar Vida Omišljanina osobito zanimljiv i za tekstologe i za jezikoslovce. Istraživači hrvatskologoljskih tekstova redovito su njegove tekstove uzimali kao osnovne, a onda s njima uspoređivali tekstove iz drugih brevijara.⁶ Pritom su se osvrtni na jezik, ali se o jeziku toga brevijara nije sustavno pisalo. Ni ovaj članak nije rezultat sustavnoga istraživanja jezika Vidova brevijara, već rezultat dugogodišnjega druženja s njime. Uvjetno se jezik Vidova brevijara može podijeliti na ove slojeve: grčki sloj, stare i rijetke jezične pojave, južni (bosanski) sloj, latinski sloj i utjecaj narodnoga jezika, iako je pitanje koliko se ti slojevi mogu međusobno odijeliti. Prijevodi s grčkoga najčešće su stariji prijevodi pa je u njima puno više zastarjelica. Karakteristika je krčkih, ali i bosanskih kodeksa, čuvanje starijega jezičnoga i tekstovnoga stanja pa je katkad teško odlučiti treba li pojedinu jedinicu uvrstiti među krčke ili bosanske osobine ili je promatrati samo kao zastarjelicu.

2. Grčki sloj

Grčki je utjecaj u Brevijaru Vida Omišljanina vidljiv na više jezičnih razina: fonološkoj, leksičkoj, sintaktičkoj i tekstovnoj. Na fonološkoj je razini izražen kroz vitacizam. To znači da se u posuđenicama grčki glas *beta* preuzima prema srednjovjekovnom grčkom izgovoru kao *v*, a ne latinskim posredovanjem kao *b*.⁷ Tako se u Brevijaru Vida Omišljanina redovito pojav-

⁴ Primjeri su transliterirani prema načelima uobičajenima u novijim izdanjima Staroslavenskoga instituta u Zagrebu. To znači da se slovo **Ѣ**, bez obzira na to kako se čita, prenosi kao *ê*; **Ѣ** kao *î*; **Ѣ** kao *ü*; **Ѣ** kao *ê*; **Ѣ** kao *ĵ*, štapić kao *ʼ* i apostrof kao *'*.

⁵ Vidi M. Mihaljević 1981:72.

⁶ Tako je J. Vajs iz Brevijara Vida Omišljanina uzeo tekstove Malih proroka, J. Hamm tekst Judite, a Z. Ribarova tekst Knjige proroka Jone.

⁷ *Beta* se od Srednjega vijeka u grčkom ne izgovara više kao dvousnjeni glas *b*, već kao usneno zubni glas *v* i otada se zove *vita*. Odatle i naziv *vitacizam*.

ljuje: *avelb* (Abel), *avraam̃* (Abraham), *revêka* (Rebeka), *vavilonb* (Babilon), *varilb* (beril), *vaal* (Baal), *var'varom'* (barbarima) itd. Nadalje, strane se riječi preuzimaju prema grčkom izgovoru sa *k*, a ne prema srednjovjekovnom latinskom sa *c*: *v kumbalêh'* 102b (grč. ἐν κυμβάλοις, lat. in cymbalis), *kin'tini* 271c (grč. ὑακινθίνους lat. hyacinthinus),⁸ *halkidon'* 281b (grč. χαλκηδών lat. calcedonis),⁹ *iakent'* 281b (grč. ὑακινθος lat. hyacinthus)¹⁰ itd. Grčki je utjecaj i itacizam. To znači da se grčki glas *eta* preuzima prema srednjovjekovnom grčkom izgovoru kao *i*, a ne latinskim posredstvom kao *e*: *halkidon* (već spomenut), *skinie* (grč. τῆς σκηνης, lat. tabernaculum), *podir* (grč. ποδιρης lat. poderis),¹¹ *isava* že 88d (grč. τὸν δὲ Ἡσαυ lat. Esau autem) itd. Preuzimanje *ipsilona* kao *u* također je grčki utjecaj: *krustob*,¹² *krusolit'* (χρυσόλιθος), *ametust'* (ἀμέθυστος) itd.

Na leksičkoj razini, osim grecizama koji su uobičajeni i u drugim hrvatskoglagoljskim kodeksima kao što su *skiniê*, *trpeza*, *upostasb* i sl., u Brevijaru Vida Omišljanina pojavljuju se i grčke riječi kojih nema u drugim kodeksima: *huniks'* 270a (grč. χοῖνιξ),¹³ *semidala* 277d (grč. σεμίδαλις),¹⁴ *sb upati* 439d i *upati* 440a (grč. ὕπατος)¹⁵ itd. Grčki se utjecaj ne očituje samo kroz tuđice, već i kroz slavenske riječi koje su očite prevedenice s grčkoga. Najpoznatija je takva riječ *vsedržitelb*, koja je napravljena prema grč. παντοκράτωρ. Najveći broj potvrda te riječi u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* upravo je iz Brevijara Vida Omišljanina. U tekstovima koji su prevedeni s latinskoga pojavljuje se na tom mjestu riječ *vsemogi*.¹⁶

Na sintaktičkoj je i tekstovnoj razini grčki utjecaj vidljiv u izboru riječi

⁸ Vatikanski brevijar Borg. Illirico 5 iz 1379. (Br Vat5) ima na tom mjestu *êcin'teni* 129a, a II. novljanski brevijar iz 1495. (Br N2) *acin'tene* 136b.

⁹ Vat 5 135a ima *kalcedonb*, a N2 142c *calcêdonii*.

¹⁰ Vat5 ima *êcin'tusb*, a N2 *êcintb*.

¹¹ Podir je duga svećenička haljina do članaka.

¹² U tekstovima koji su prevedeni s latinskoga pojavljuju se: *kristalb*, *krištalb*, *krištaldb*.

¹³ Mjera za žito, tj. toliko žita koliko se hrane računalo za jednoga čovjeka na dan. Vatikanski brevijar Borg. Illirico 5 (127c) ima na tom mjestu riječ *dakalitra*, a II. novljanski brevijar (135a) *d'volibrica* prema lat. *bilibris* (= dvije funte).

¹⁴ *Semidal* je bijelo brašno. Borg. Illirico 5 (132d) ima na tom mjestu (prema lat. *similae*) *podobnoe*, II. novljanski brevijar (140d) *mek'kie muki*, a tiskani Baromićev brevijar iz 1493. (225c) *melkie muki*.

¹⁵ *Upati* su najviši velikodostojnici kralja Nabukodonozora u Knjizi proroka Danijela (3,2 i 3,3). Te glave nema u drugim meni poznatim hrvatskoglagoljskim brevijarima, već samo u misalima, ali je tamo tekst preveden prema latinskom pa nema paralele za tu riječ jer je nema ni u latinskom prijevodu. To su ujedno jedine dvije potvrde te riječi u građi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* koji se izrađuje u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.

¹⁶ Prema lat. *omnipotens*.

koje se značenjski podudaraju s grčkima i u redu riječi koji je istovjetan s grčkim tamo gdje se razlikuju grčki i latinski predlošci te u nazočnosti participskih konstrukcija na mjestima gdje ih ima i grčki, a gdje su u latinskom odnosne ili vremenske rečenice.¹⁷ Kao lijep primjer čuvanja prijevoda s grčkoga u Brevijaru Vida Omišljanina, tamo gdje drugi hrvatskoglagoljski brevijari imaju prijevod s latinskoga, može se uzeti treći stih prve glave iz Knjige proroka Amosa. Taj stih u Brevijaru Vida Omišljanina glasi: *i reče g(ospod)h ot trih nečistih damaskovêh i o četirêh ne otoraču se ih poneže prêtirahu pilami železnami v črêvê imuče galaditêne* 447a; što odgovara grčkomu: Καὶ εἶπεν κύριος Ἐπὶ ταῖς τρισὶν ἀσεβείαις Δαμασκοῦ καὶ ἐπὶ ταῖς τέσσαρασιν οὐκ ἀποστραφήσομαι αὐτόν, ἀνθ' ὧν ἐπριζον πρίοσιν σιδηροῖς τὰς ἐν γαστρὶ ἐχούσας τῶν ἐν Γαλααδ. U Borg. Illirico 5 (235a), Pašmanskome (179c), Baromićevu (288a) i II. novljanskom brevijaru (255b) stoji: *se gl(agole)h g(ospod)h vrhu kolene g'rêšnih damaskovih i vrhu četirih [ego]*¹⁸ *ne obraču ego ibo stroi na lêsah želêznih galaad*, što odgovara tekstu Vulgate: *Haec dicit Dominus: Super tribus sceleribus Damasci, et super quatuor non convertam eum, eo quod tritura-verint in plaustris ferreis Galaad*. Dodatno ovisnost o latinskom tekstu potvrđuje zamjena broja tri riječju koljeno koja se može objasniti jedino iz latinskoga. Prevoditelj je zamijenio dativ množine broja tri (*tribus*) za imenicu *tribus f.* koja se u hrvatskoglagoljskim tekstovima obično prevodi sa *kolêno*.¹⁹ U Brevijaru Vida Omišljanina sačuvan je prijevod prema grčkom i zato u njemu nema zamjene.

3. Stari i rijetki jezični oblici u Brevijaru Vida Omišljanina

Poznato je da krčki liturgijski kodeksi čuvaju starije stanje teksta i jezika nego kodeksi zadersko-ličke skupine.²⁰ Brevijar Vida Omišljanina nije u tome iznimka. Znak je starine čuvanje suglasničke skupine *žd* na mjestu praslavenske skupine **dj*,²¹ pravilna uporaba grafema *jat* na etimološkim mjestima i pisanje grafema *ü* (\mathbb{M}) umjesto *u* (\mathbb{X}) iza suglasnika *ž* i skupine *žd*.²² Pojava desetičnoga *i* (\mathbb{P}) u glasovnoj službi vrlo je rijetka i u kodeksima koji

¹⁷ Usporedi primjer *skar'duei se* u idućem poglavlju.

¹⁸ Riječ je u uglatim zagrađama jer nedostaje u Pašmanskome i Baromićevu brevijaru.

¹⁹ Primjer da je u više brevijara lat. *tribus* prevedeno kao *kolêno* vidi u M. Mihaljević 1996a: 114 i 132, bilješka 219.

²⁰ Usporedi J. Tandarić 1993:34: »Kad se dakle krčki liturgijski kodeksi usporede s ostalom građom, kao osnovna njihova osobina iskače čuvanje starijeg stanja i liturgijskog i tekstološkog i jezičnog.«

²¹ U tome je Brevijar Vida Omišljanina jedan od najdosljednijih hrvatskoglagoljskih kodeksa. Vidi M. Mihaljević 1991:39.

²² To je česta pojava i u najstarijem hrvatskoglagoljskom misalu (omišaljskom) Borg. Illirico 4 i I. vrbničkom brevijaru. Evo nekoliko primjera iz Vidova brevijara:

su pola stoljeća stariji,²³ a u Brevijaru Vida Omišljanina zabilježio sam tridesetak pojava toga slova u glasovnoj službi. Najčešće se pojavljuje kao veznik *i*,²⁴ zatim u riječi *iže*²⁵ i u drugim riječima na početku rečenice ili manjega odlomka.²⁶ Na listu 93ab pojavljuje se to slovo čak četiri puta. Znak je starine i pojava prefiksa *vi-* (umjesto *iz-*) u riječima: *višbd'* 8b, *vihititi se* 8c i 188c, *vivaru te* 10a, *višli biše* 15c, *višbstviê* 22d 23a i 349a, *višbstie* 24c, *višla esi* 27b, *vipi* 48d i 54a, *vistupae* 65d, *vihiti* 78b 201b 222d 264d i 312d, *vihiti me* 94a 212b 228a i 312b, *vihodit'* 96d, *vinosit'* 129a, *vipustil' bi* 179b i 187a, *višbsti* 188b, *vistupi* 192a, *vihičeni* 253c, *viplu* 305a, *vipučaet'* 331a, *vivede* 351b, *virinut se* 352b, *viprostrêti* 361c, *pri višasti* 394c, *vistupiti* 428d i *virinu* 452d.²⁷ Arhaičnost jezika dokazuju i besprijedložni lokativi u primjerima: *da ne grêsêh' shodite se* 111b²⁸ i *iže imatv čestv vskr'senii prvôem'* 280b. Besprijedložni je lokativ zastarjela koja se vrlo rijetko pojavljuje i u kanonskim staroslavenskim kodeksima.

Valja upozoriti na neobičan oblik asigmatskoga aorista²⁹ *ne moga* na listu

meždü 82b, 83a, 99d, 101c, 126d, 131a, 276d, 277a, *ne postizdü se* 89b i 98a, *mužü* 130d, 131a, 280d, 285d, 291a, *položü* 131a, *umnožü* 131a, *pokažü* 266c, *lbžüt' se* 267a, *stražü* 268d, *straždüci* 273a, *pokažü ti* 276a, *straždüce* 287b itd.

²³ To se slovo pojavljuje u većini hrvatskoglagoljskih kodeksa u brojnoj vrijednosti (10), kao inicijal i u različitim spojenicama. U toj se ulozi naravno pojavljuje i u Brevijaru Vida Omišljanina. Tako sam triput zabilježio zanimljivu spojenicu *li*, jednom na listu 273b i dvaput na listu 275b.

²⁴ U toj se službi nalazi na listu: 20b, 20c, 20d, 92c, 93b, 94d, 127a, 131d, 265d, 266c, 267d, 272a i 275a.

²⁵ Na primjer na l. 93a i 289a.

²⁶ Zabilježio sam ga u riječima: *išcêli* 90b, 92d i 93a; *išplñihom se* 92c; *izbavi* 93b; *išaiê* 94c; *išp(o)v(ê)daite* 99a i 101b; *išp(o)vêm' se* 99d; *išplñihom<mb>* 100d; *izvede* 128d i *iđu* 282b. Često je na početku antifona, berša i otvêta.

²⁷ Taj se prefiks, osim kao stari moravizam (sjevernoslavenski element), može tumačiti i utjecajem govornoga jezika. Poznato je da se u sjeverozapadnim čakavskim govorima na Cresu, Krku i u Istri taj prefiks sačuvalo i do danas. Usporedi I. Milčetić 1895:129–130, P. Ivić 1981:73 i D. Brozović i P. Ivić 1988:86. Ovdje je uvršten kao čuvanje starine jer se primjeri pojavljuju u tekstovima u kojima je mnogo starijih pojava i u kojima je utjecaj govornoga jezika najmanji. Ipak, vjerojatno je postojanje toga prefiksa u govornom jeziku pridonijelo njegovu čuvanju na navedenim mjestima.

²⁸ Primjer je iz Prve poslanice Korinćanima 11, 34. U grčkom glasi: ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέλθησθε, a u latinskom: *ut non in iudicium conveniatis*.

²⁹ Asigmatski je aorist najstariji oblik slavenskoga aorista i već je u kanonskim kodeksima rijetka zastarjela, osobito u onima nešto mladima kao što je ćirilčni Suprasalski zbornik iz 11. stoljeća, u kojemu je pronađen samo jedan primjer te kategorije. Usporedi A. Margulíes 1927:74 i A. M. Seliščev 1952:170. Valja napomenuti da to nije jedini primjer asigmatskoga aorista u Brevijaru Vida Omišljanina. A. Zaradija Kiš 1997:46 donosi još dva primjera iz Knjige o Jobu, a ima ih vjerojatno i više. (Zaradija Kiš pogrešno navodi i particip *izš'db* kao primjer asigmatskoga aorista.)

19b koji se pojavljuje u Knjizi proroka Izaije 7, 1: *I stvoreno est' v̄ d(̄)v̄ni ahaza s(i)na otamova s(i)na ozie c(êsa)ra iūdēiska vzide rasiñ c(êsa)r̄ sur̄ski i pakēi s(i)ñv romeliēv̄ c(êsa)r̄ iz(drai)l(e)v̄ na er(u)s(o)l(i)m̄ na bran' i ne moga pobēditi ego.* Oblik je najvjerojatnije jednokratnica pa je stoga pitanje kako ga objašnjavati. Na istom mjestu I. vrbnički brevijar (11a) ima *ne mogota*, II. novljanski brevijar (9d) *ne v'z'mogosta*, a Borg. Illirico 5 (8c) i Pašmanski brevijar (9c) *ne mogoše*. Jedno je moguće objašnjenje³⁰ da je u Vidovu predložku bio isti oblik kao u I. vrbničkom brevijaru i da je Vid prepisujući izostavio dva slova. U tom slučaju potvrđeni je oblik 3. lice dvojine.³¹ Druga je mogućnost da je u Vidovu brevijaru potvrđeno 3. lice množine i da je *a* u *moga* makedonski releks stražnjega nazala *q*. U prilog takvu tumačenju govori činjenica da je na tom mjestu u izdanim staroslavenskim parimejnicima svugdje 3. lice množine³², a treće je lice množine potvrđeno i u hrvatskoglagojskim brevijarima Borg. Illirico 5 i Pašmanskom. Ako je to objašnjenje točno,³³ onda je i ovo primjer južnoga utjecaja u Brevijaru Vida Omišljanina i trebalo bi ga prebaciti u poglavlje 4. Protiv toga govori već spomenuti latinski utjecaj u tom stihu.

Sintaktička je rijetkost pojava veznika *a* u finalnoj ulozi, umjesto *da*, u Knjizi postanka 19, 15 na listu 144b: *vstani poimi ženu si i obē dečerē i izidi a ne ti vkuřp pogineši v grēsē grada*. U toj sam ulozi veznik *a* u hrvatskoglagojskim tekstovima zabilježio još samo u Pjesmi nad pjesmama 1, 7 u Brevijaru popa Mavra iz 1460., I. novljanskom brevijaru iz 1459. godine i Pašmanskom fragmentu brevijara iz druge polovice 15. stoljeća te jednom u Pravilu svetoga Benedikta.³⁴ Slično kao i kod prefiksa *vi-*, pitanje je treba li tu zastarjelicu objašnjavati češkim (moravskim) utjecajem³⁵ ili pak kao posljedicu arhaičnosti čakavskih govora.

Posebice je arhaičnost jezika Vidova brevijara vidljiva na leksičkoj razini.

³⁰ Zahvaljujem Johannesu Reinhartu iz Instituta za slavistiku Bečkoga sveučilišta na pomoći u svezi s tim primjerom. On je na izvorniku provjerio čitanje navedenoga mjesta, poslao mi literaturu o tome mjestu u parimejnicima i predložio moguća tumačenja primjera. Upozorio me je da je u navedenom stihu očit utjecaj latinskoga teksta, npr. *stvoreno est' – factum est – ἐγένετο; s(i)na otamova – filii loatham – τοῦ Ἰωαθαμ; rasiñ c(êsa)r̄ sur̄ski – Rasin rex Syriae – Ρασων βασιλεὺς Αραμ.*

³¹ Pravilan bi oblik 3. lica dvojine asigmatskoga aorista u staroslavenskom glasio *možete*. Tematski je samoglasnik *o* (umjesto *e*) vjerojatno unesen analogijom prema sigmatskom aoristu, a o tome kako se služba nastavka za drugo lice dvojine *-ta* mogla proširiti na treće lice vidi J. Hamm 1974:159.

³² Vidi R. Brandt̄ 1894:169.

³³ Johannes Reinhart misli da to tumačenje nije uvjerljivo.

³⁴ Usporedi M. Mihaljević 1996a:113.

³⁵ Uporaba *a* u toj ulozi svojstvena je staročeškom. Usporedi J. Gebauer 1970:3.

Mnogo je u njemu starih i rijetkih riječi. Nekima je to i jedina potvrda dosad u staroslavenskim tekstovima općenito, nešto većem broju jedina potvrda u hrvatskoglagoljskim kodeksima i jedna od rijetkih uopće,³⁶ a treće su najveći broj puta u hrvatskoglagoljskim tekstovima potvrđene upravo u tom brevijaru. Na listu 288d zabilježen je instrumental imenice ženskoga roda *tonbinoū* koja je stari panonizam koji nije dosad zabilježen ni u jednom staroslavenskom kodeksu.³⁷ Rijetka se riječ skriva i u masnom dijelu teksta: *togda muži ti okovavšee sgačami ih̃ isklobuki istostegan'vami isaodēnimi im̃ vovrgue vpeč̃ ognem̃ goručuū* 441a.³⁸ Zbog kontinuiranoga pisanja u kojem riječi nisu rastavljene, bilo je vrlo teško odrediti kako je riječ zapravo glasila jer je tekst moguće smisljeno rastaviti na nekoliko načina. Jedna je mogućnost: ... *okovavše e s gačami ih̃ i s klobuki i s tostegan'vami i sa odēnimi im̃* Tako je sintaksa najsmislenija, ali je dobivena riječ *tostegan'va* izgledala vrlo neobično i etimološki neprozirno. Druga je mogućnost bila da pretpostavimo da je jedna pojava grčkoga veznika καὶ prevedena riječju *isto*, tj. ... *okovavše e s gačami ih̃ i s klobuki isto s tegan'vami i sa odēnimi im̃* Tada uvjerljivije izgleda dobivena riječ *tegan'va* koja se može etimološki povezati s glagolom *tezati*, ali je narušen sintaktički sklad, a uz to u građi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* nisam pronašao primjere za prijevod veznika καὶ s pomoću riječi *isto*. Treća je mogućnost bila da pretpostavimo da je u predlošku s kojega je Vid (ili pisac međupredložka) prepisivao pisalo ... *s gačami ih̃ i s klobuki to s tegan'vami i sa odēnimi im̃*..., tj. da je jedna pojava veznika καὶ prevedena s pomoću *to*³⁹ i da je riječ *teganva* prepisivaču bila zastarjelica koju više nije razumio te ju je zbog kontinuiranoga načina pisanja povezao s *to s* kao jednu riječ, a onda je, da bi dobio sintaktički smislenu cjelinu, nadopunio tekst sa *i s*. Tek je usporedbom sa staroslavenskim parimejnicima utvrđeno da je točno prvo rastavljanje i da je

³⁶ Među takve riječi pripada i glagol *prētirati* koji je naveden u prethodnom poglavlju u primjeru iz Knjige proroka Amosa 1,3 i zbog toga je tamo istaknut masno. Glagol je, osim u Brevijaru Vida Omišljanina, potvrđen jednom i u Suprasalskom zborniku. Usporedi *Slovník jazyka staroslověnského* 1982:495.

³⁷ Usporedi M. Mihaljević 1996:276–277.

³⁸ Tekst je iz Knjige proroka Danijela 3,21. Sudeći prema grčkom καὶ περιχυῖσθαι i latinskom *et calceamentis*, riječ označuje obuću, vjerojatno nazuvke. Tekst proroka Danijela nemaju drugi hrvatskoglagoljski brevijari, već samo misali. Vatikanski misal Borg. Illirico 4 koji potječe s otoka Krka ima na tom mjestu *i s bičvami* 108a, a Misal kneza Novaka iz 1368. *i s obuveniem̃* 106c, kako je i u Misalu Hrvoja Vukčića Hrvatinića iz 1404. (96c) i u Ročkom misalu koji je pisan oko 1420. godine (91c). Usporedi B. Grabar, A. Nazor i M. Pantelić 1973:192.

³⁹ Primjeri takvoga prevođenja zabilježeni su u građi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*: u pazinskom fragmentu mučenja sv. Jakova Perzijanca s početka 14. st. na listu 1d, u fragmentu Homilije na Blagovijest s kraja 13. st. (Fg HAZU 16) na listu 2c i 2d i u Frašičevu psaltiru iz 15. st. na listu 127b.

na tom mjestu posvjedočena vrlo rijetka staroslavenska riječ *dostegny* koja se sklanja po v-promjeni i koja je pokvarena tako da je *d* zamijenjeno sa *t*. Riječ je potvrđena u Grigorovičevu parimejniku na istom biblijskom mjestu.⁴⁰

Dva je puta u Brevijaru Vida Omišljanina potvrđen pridjev *srěnb*: na listu 269d u tekstu Otkrivenja 6,2 u skupini *konb srěnb* i na listu 460c u Knjizi proroka Zaharije 1,8 u skupini *koni riži i pēzi i srěni i bron*. *Slovník jazyka staroslověnského* navodi potvrde te riječi još samo iz Apokalipse bosanskoga Hvalova zbornika iz 15. stoljeća i iz Apokalipse Rumjancevskoga muzeja u Moskvi, rusko-crkvenoslavenskom tekstu iz 14. stoljeća.⁴¹ Prema grčkoj paraleli λευκός i latinskoj *albus* vidljivo je da znači 'bijel'. Potvrđuje to i pojava oblika *běl* u Ap 6,2 u vatikanskom brevijaru Borg. Illirico 5 127c i II. novljanskom brevijaru 134d. I u Zch 1,8 pojavljuje se u Borg. Illirico 5 237a oblik *béli*. Dodatno to potkrepljuje i pojava pridjeva *běl* u Brevijaru Vida Omišljanina u Ap 19, 11 i 19,14 gdje i Hvalov i Rumjancevski zbornik imaju *srěnb* kao i pojava pridjeva *bil* u Hvalovu zborniku u Ap 6, 2 gdje Brevijar Vida Omišljanina i Rumjancevski zbornik imaju *srěnb*.⁴² Etimologijski je riječ povezana s baltoslavenskim oblikom **sernos* koji je sačuvan u ruskom *serěn* ('mraz, inje'), poljskom *szron* ('mraz') i slovenskom *sren* ('mraz, smrznuti snijeg').

Na listu 91c u Poslanici Rimljanima 9,21 pojavljuje se riječ *gnilbnik* ('lončar', grč. κερραμεύς, lat. *figulus*) kojoj je to jedina potvrda u građi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, a nema je ni u *Slovníku jazyka staroslověnského*, gdje je potvrđen jedino pridjev *gnilbn*. Ostali hrvatskologoljski tekstovi koji su ekscerpirani za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* nemaju navedeno biblijsko mjesto, a za latinsku riječ *figulus* imaju kao paralele riječi: *grbnčarb*, *lončarb* i *skudělnikb*.

Vrlo je rijetka i riječ *unšina* ('ljepša strana') koja se pojavljuje u Tužaljka 4,1 na listu 242c u skupini *obrazb unšini*. Brevijar Vida Omišljanina jedini je hrvatskologoljski kodeks u kojem je zabilježena ta riječ, a u *Slovníku jazyka staroslověnského* potvrđena je samo jednom.

Isto vrijedi i za riječ *zasovi* ('prijevornice', lat. *seras*) na listu 244a koju također nemaju drugi hrvatskologoljski kodeksi koji su ekscerpirani za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, a u *Slovníku jazyka staroslověnského* potvrđena je samo jednom. Na odgovarajućem mjestu vatikanski brevijar Borg. Illirico 5, Pašmanski brevijar (polovica 14. st.), II. novljanski

⁴⁰ Usporedi *Slovník jazyka staroslověnského*, 1967:512. Zahvaljujem Johannesu Reinhartu što me je upozorio na taj primjer.

⁴¹ Usporedi *Slovník jazyka staroslověnského* 38, 1985:155.

⁴² Riječ je potvrđena i u bosanskom Radosavljevu zborniku u Ap 19,14 u ikavskom liku: *na konihb sriněhb*. U Ap 19, 11 Radosavljev zbornik ima oblik *sěrbnb*, a Mletački zbornik *srěnb*. Mletački zbornik i u Ap 19, 14 ima *srninhb*. Usporedi N. Gošić, B. Grabar, V. Jerković, H. Kuna i A. Nazor 1986:355.

brevijar i Baromićev tiskani brevijar iz 1493. imaju riječ *vratnice*.

I riječi *krabiê* ('kovčeg', grč. κιβωτός, lat. *arca*)⁴³ koja se pojavljuje u Otkrivenju 11, 19 na listu 272d to je jedina potvrda u građi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Borg. Illirico 5 (130a) i II. novljanski brevijar (137b) imaju na tom mjestu grecizam *kivotb*. Valja upozoriti da se i tu Brevijar Vida Omišljanina slaže s bosanskim Hvalovim zbornikom.⁴⁴

Particip *skar'duei se* (grč. ὀβδελυσσόμενος, lat. *qui abominaris*) koji je u Poslanici Rimljanima 2,22 potvrđen u Brevijaru Vida Omišljanina 83b i u I. vrbničkom brevijaru 67d jedina je potvrda glagola *skar(e)dovati* (»zgražati se, gnušati se«) u građi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*.⁴⁵ Pašmanski, Borg. Illirico 5, Baromićev i II. novljanski brevijar imaju na tom mjestu *huliši*.

I glagol *rđêti* ('crvenjeti') potvrđen je u hrvatskoglagojskim kodeksima u obliku participa prezenta aktivnoga i to jedino u Brevijaru Vida Omišljanina 95a *rđêcim' cvêtiemъ* (lat. *fulvis decora floribus*) i (na istom mjestu) u I. vrbničkom brevijaru 70c *r'dêcim' cvêtiemъ*. *Slovník jazyka staroslověnského* ima samo jednu potvrdu (*rđêti se*), a u Akademijinu *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* naveden je taj particip (pridjev) s komentarom: »... kojemu nema potvrde; isto što crven. Samo u Bjelostenčevu rječniku (erdec v. čerlen).«⁴⁶ Navedeno mjesto nedostaje u Pašmanskome i II. novljanskom brevijaru, a Borg. Illirico 5 56d ima *plavimi lêpa cv(ê)tmi*.⁴⁷

Imenica *hobot'* ('rep', grč. ἡ οὐρά, lat. *cauda*) koja se pojavljuje u tekstu Otkrivenja 12, 4 na listu 273a potvrđena je još u Fraščičevu psaltiru iz 15. st. u komentaru petoga stiha 57. psalma na listu 55b u skupini *zatak'net' hobotomъ svoim'*. To je praslavenska riječ. Na odgovarajućem mjestu u Otkrivenju Borg. Illirico 5 130a ima mlađu riječ *očasъ*, a II. novljanski brevijar 137b riječ *hvostb* (možebitni germanizam) koja postoji i u suvremenom ruskom jeziku. I tu se Brevijar Vida Omišljanina slaže s Hvalovim zbornikom.⁴⁸

Prilog *mnogači* ('često, mnogo puta', grč. πολύ, πολλάκις, lat. *saepe, frequenter*) zabilježen je u građi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske re-*

⁴³ To je baltoslavenska riječ koja je u prasrodstvu s lat. *corbis* ('košara'). Isti je korijen i u riječi suvremenoga hrvatskoga jezika *škrabica*. Usporedi P. Skok 1973: 401.

⁴⁴ Usporedi N. Gošić, B. Grabar, V. Jerković, H. Kuna i A. Nazor 1986:342.

⁴⁵ Glagol je potvrđen u *Slovníku jazyka staroslověnského* u obliku *skaredovati se*, a potvrđen je i particip na navedenom biblijskom mjestu u nekoliko istočnih Apostola u obliku *skarêdujai se*. Usporedi *Slovník jazyka staroslověnského* 37, 1985:84.

⁴⁶ Vidi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio XIII*. 1953:790. Valja napomenuti da je ta riječ u susjednom, slovenskom jeziku sasvim obična.

⁴⁷ Vjerojatno je prevoditelj (ili prepisivač latinskoga predloška) zamijenio latinsko *fulvis* sa *flavis* pa je dobio riječ *plavimi*.

⁴⁸ Usporedi N. Gošić, B. Grabar, V. Jerković, H. Kuna i A. Nazor 1986:343.

dakcije samo u Brevijaru Vida Omišljanina: I. 120b u Drugoj poslanici Korinćanima 8,23, I. 245c u Poslanici Hebrejima 9, 26⁴⁹ i I. 246a u istoj poslanici 10, 12 i triput u I. vrbničkom brevijaru, sva tri puta u Poslanici Hebrejima: u glavi 9,25 i 9, 26 I.161c i u glavi 10,12 I. 162a.

Imenicu *župelb* ('sumpor', grč. *θειον*, lat. *sulphur*) zabilježio sam na dva mjesta u Brevijaru Vida Omišljanina: u Knjizi postanka 19, 24 I. 144c i u Otkrivenju 14, 10 I. 274b i na istom mjestu u Knjizi postanka u II. novljanskom brevijaru 69b.⁵⁰ Osim toga, riječ je potvrđena u Psalmima 10, 7 u Lobkowiczovu, Pariškom i Frašćićevu psaltiru i u Akademijinu brevijaru. Pridjev *župelbnb* (lat. *sulphureus* grč. *θειώδεις*) potvrđen je jednom u Brevijaru Vida Omišljanina u tekstu Otkrivenja 9, 17 I. 271c. Borg. Illirico 5 129a ima na tom mjestu *sun'por'nê*, a II. novljanski 136b *sumfor'ne*.⁵¹

Isto je i s imenicom *zлакb* ('zelenje, zelen', grč. *χλόη, χλωρός*, lat. *herba, virgultum, viridis*) i pridjevom *zlačbnb*. Imenica je u hrvatskoglagoljskim kodeksima potvrđena u Knjizi postanka 2,5 u Brevijaru Vida Omišljanina 127d, I. vrbničkom 87d, Borg. Illirico 5 64b, Pašmanskome 65d i II. novljanskom brevijaru 63a, zatim u Otkrivenju 9,4 u Brevijaru Vida Omišljanina 271b⁵² i u 2. stihu 36. psalma u Lobkowiczovu 22v, Pariškom 24r i Frašćićevu psaltiru 33a te u Akademijinu brevijaru 8c. Pridjev je potvrđen jednom u Otkrivenju 8,7 u Brevijaru Vida Omišljanina 271a u obliku *zlačnaê*.⁵³

Zanimljiva je i riječ *zgrêbb* ('kućina', grč. *στυππεϊον*, lat. *stuppa*) koja je potvrđena u Knjizi proroka Danijela 3,46 na listu 442a: *žguče pečb naptou i paklom' i zgrêbmi i loziemb*. To je jedina njezina potvrda u građi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, a nemaju je ni staroslavenski rječnici. U Akademijinu *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* potvrđena je u obliku *zgriba*.⁵⁴ Potvrđeni je oblik instrumental množine i iz njega se može zaključiti da ta riječ ne pripada glavnoj promjeni ni muškoga niti ženskoga roda, već da može pripadati samo u-promjeni ili i-promjeni. Sudeći prema

⁴⁹ Borg. Illirico 5 115d ima tu *često*, a II. novljanski 120b *česbto*.

⁵⁰ Taj tekst nedostaje u brevijarima: I. vrbničkom, Pašmanskome i Borg. Illirico 5, a na odgovarajućem mjestu u Otkrivenju Borg. Illirico 5 131a ima *s'um'por'nêemb*, a II. novljanski 138c *sum'fomb*.

⁵¹ I ovdje se, kao i kod imenice *župelb* I. 274b, tekst u Brevijaru Vida Omišljanina slaže s tekstem Otkrivenja u Hvalovu i Rumjancevskom zborniku. Usporedi *Slovník jazyka staroslověnského* 1966:616–617.

⁵² II. novljanski brevijar 136a ima na tom mjestu *zelenoe*, a u brevijarima: I. vrbničkom, Pašmanskome i Borg. Illirico 5 tekst nedostaje.

⁵³ Borg. Illirico 5 128c ima na tom mjestu *sirova*, a II. novljanski 135d *zeleno*. I tu se, kao i kod imenice *zлакb* na listu 271b tekst Otkrivenja u Vidovu brevijaru slaže s tekstem Hvalova i Rumjancevskoga zbornika. Usporedi *Slovník jazyka staroslověnského* 1966:674 i 676.

⁵⁴ Vidi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio XXII* 1975:831.

obliku u Akademijinu *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, to je imenica ženskoga roda koja se sklanja prema i-promjeni. Čuvanje jata i i-promjene pokazuje da je to stara riječ čiji je vjerojatni praslavenski oblik **svgrēbb*⁵⁵, a činjenica da je već ispao poluglas i da je izvršeno jednačenje suglasnika po zvučnosti jednoznačno pokazuju utjecaj govornoga jezika. Stoga je pitanje pripada li riječ u ovo ili u 6. poglavlje.

4. Južni (bosanski) sloj

U Brevijaru Vida Omišljanina jasno je vidljiv i utjecaj bosansko-humskih kodeksa. Točnije, to je makedonska tradicija tzv. ohridske škole koja je prodirala na zapad preko humskoga i bosanskoga područja.⁵⁶ Vjerojatno je jedan od Vidovih predložaka bio neki stariji bosansko-humski kodeks prepisan iz makedonske matice. Svjedoči o tome i povećana arhaičnost na tekstološkoj i jezičnoj razini, osobito na području leksika, kao i povećan broj grecizama i veće čuvanje prijevoda s grčkoga nego u drugim hrvatskoglagoljskim kodeksima. Poznato je da je upravo jedna od specifičnih jezičnih značajki bosanskih kodeksa vrlo velika arhaičnost i čuvanje starine u leksiku te oslanjanje na starije, grčke izvornike.⁵⁷ Osim arhaičnosti, vezu s Bosnom potkrepljuju i tekstološka i leksička slaganja s bosanskim tekstovima. Na primjer, tekst Otkrivenja u Brevijaru Vida Omišljanina razlikuje se od teksta u vatikanskom Borg. Illirico 5 i II. novljanskom brevijaru i na mnogo se mjesta slaže s tekstem bosanskih kodeksa⁵⁸ i s ruskim tekstom Otkrivenja Rumjancevskoga muzeja. Vjerojatno se radi o zajedničkom starijem predlošku koji je preveden s grčkoga i koji se razlikuje od drugih ruskih, srpskih, a i hrvatskih prijevoda Otkrivenja.⁵⁹ Budući da je među arhaizmima i u grčkom sloju teško razdvojiti one koji su došli južnim putem od onih koji su mogli doći na druge načine (npr. izravno iz Moravske s učenicima Svete braće), prikazao sam ih posebno, a ovdje ću navesti samo one osobine koje nedvosmisleno upućuju na Bosnu i *južni put* dolaska staroslavenskih tekstova u Hrvatsku.

Najsigurniji je znak takva utjecaja ćirilica. Ćirilica se u Brevijaru Vida

⁵⁵ Riječ je vjerojatno etimološki povezana s glagolom *svgrēbbati*.

⁵⁶ Da za bosanske kodekse općenito valja pretpostaviti vrlo stare i arhaične makedonske glagoljske predloške ohridske škole, usporedi H. Kuna 1982., 1986. i 1996.

⁵⁷ Usporedi H. Kuna navedena djela i I. Grickat 1961.–1962.

⁵⁸ Što se može vidjeti usporedbom s tekstem Otkrivenja u Hvalovu, Radosavljevu i Mletačkom zborniku koji je objavljen u N. Gošić, B. Grabar, V. Jerković, H. Kuna i A. Nazor. 1986:325–360.

⁵⁹ Da se tekst Otkrivenja u bosanskim kodeksima naslanja na starije prijevode s grčkoga i da odudara od prijevoda u srpskoj i ruskoj redakciji pokazao je J. Hamm 1960.

Omišljanina pojavljuje u iluminaciji koja i inače pokazuje velike sličnosti s iluminacijom bosanskih kodeksa.⁶⁰ Tako su ćirilčni natpisi na crtežima simbola četiriju evanđelista s njihovim imenima na l. 40d (sveti Luka), 41c (sveti Ivan), 247a (sveti Matej) i 257b (sveti Marko). Ćirilicom su pisani i neki inicijali: devet se puta pojavljuje ćirilčni inicijal B,⁶¹ pet puta ćirilčno I⁶² te po jednom ćirilčno P (63c) i H (154a). Ćirilica se pojavljuje više puta i u samom tekstu, u skraćenici ЧТИ (za »Čtenie«).⁶³ Kao osobito zanimljive, valja istaknuti primjere na l. 291a i 291d. U prvome je Č ćirilčno, a T i I glagoljični (ЧПП), a u drugome su Č i I ćirilčni, a među njima je glagoljično T (ЧПП). Zapisi bosančicom na margini l. 421c, 436a, 446d i 449a vjerojatno su kasnijega postanja kao i grčka glosa na l. 87b. Pitanje je u kojoj je mjeri miješanje pisama spontano, tj. je li samo rezultat nesvjesnoga prepisivanja s predloška ili se radi o svjesnom pisarevu činu. Da Vid vjerojatno svjesno rabi sva tri pisma pokazuje primjer listova 19ab i 63cd gdje je od tri inicijala jedan latinični, drugi ćirilčni, a treći glagoljični. Teško je vjerovati da je uporaba inicijala iz različitih pisama na istoj strani rezultat nesvjesnoga prepisivanja s predloška.

O povezanosti s Bosnom svjedoči i zamjenjivanje znaka *šta* (Ш) *đervom* (ДР), tj. uporaba *đerva* umjesto *šta*, što je tipično za zapadnu ćirilicu i bosanske rukopise.⁶⁴ Valja napomenuti da se to zamjenjivanje pojavljuje i u drugim krčkim rukopisima, ali bitno manje nego u Brevijaru Vida Omišljanina gdje je najviše primjera.⁶⁵

Rezultat je južnoga utjecaja i zamjena stražnjega nazala prednjim u riječi *meži* na l. 324d,⁶⁶ sporadično otpadanje završnoga *t* (npr. u riječi *redos̃* – lat. *paucitas* – na l. 378c)⁶⁷ i možda pojava riječi *posušanie* (285d) umjesto očekivanoga *poslušanie* i slični sporadični slučajevi.

5. Latinski utjecaj

»Već i sami ukrasi u Vidovu brevijaru odaju da je Vid u svojoj pisarni imao pred očima latinski predložak, jer je iz latinske, rukom pisane knjige, precrtavao i u svoj glagoljski tekst unosio pojedine latiničke lijepe, ukrašene

⁶⁰ Vidi B. Fučić 1996:9–10.

⁶¹ Na listu: 63b, 97c, 109a, 117d, 154b, 165s, 306b, 311c i 333c.

⁶² Na listu: 19b, 32a, 59d, 274d i 280c.

⁶³ Zabilježio sam je na l:34c, 98b, 101d, 104c, 121b, 144d, 162a, 292a, 293c, 294d, 295b, 298c, 298c, 303c, 308a, 308c i 317c.

⁶⁴ Usporedi B. Zelić-Bučan 1961:23, P. Đorđić 1971:137, H. Kuna 1973:94, J. Vončina 1979:63 i T. Eckhardt 1989:98–99.

⁶⁵ Više o tome vidi u M. Mihaljević 1991:45–46.

⁶⁶ Vidi M. Mihaljević 1996:274–275. Ta je zamjena nastala vjerojatno još u makedonskom prapredlošku.

⁶⁷ Vidi M. Mihaljević 1996:271–272.

inicijale. Inicijali su ona veća i naglašena početna slova važnijih odlomaka u tekstu. A i onda kada je slagao i oblikovao glagoljske inicijale, on bi i njih ukrašavao onim istim ukrasima koje je vidio na inicijalima latinskih knjiga.⁶⁸ Osim u iluminaciji, utjecaj je latinskoga predložka vidljiv i u tekstovima u kojima se sporadično pojavljuju latinična slova. Tako se na primjer u Esteri triput pojavljuje malo latinično slovo *e*: dvaput na listu 402a u *ⲉⲛⲓⲣⲉⲃⲁ ⲉⲛⲓⲣⲉⲃⲁⲛⲏ* i jednom na listu 407a u *ⲉⲛⲓⲣⲉⲃⲁⲛⲏ*. Isto se slovo pojavljuje također i na listu 61d, u čitanju u čast svetomu Silvestru u ovoj riječi *ⲉⲛⲓⲣⲉⲃⲁⲛⲏⲛⲏⲛⲏ*. U Tužaljka se više puta pojavljuje stilizirano i malo povećano latinično *el* u hebrejskim riječima *et* (= *heth*)⁶⁹ i *e* (= *he*)⁷⁰. Iako je u Brevijaru Vida Omišljanina latinski utjecaj manji nego u većini drugih hrvatskoglagoljskih brevijara, ipak su tekstovi prilagođivani prema Vulgati, a ima i tekstova koji su u potpunosti prevedeni s latinskoga.⁷¹ Stoga je u tim dijelovima teksta latinski utjecaj očit i u jeziku. Na fonološkoj se razini on očituje u sporadičnom betacizmu: *bažan'* 18b, *baldasarb* 436c, *bitanie* 285d, *bazatu* i *orboamu* i *bagatu* (401a) i sl. te u malobrojnim primjerima preuzimanja ipsilona kao *i*, kao što je npr. *krištali* na l. 432c. U tim se dijelovima teksta pojavljuju i različite latinske posuđenice: *na osmu lekkiu* (91c), *k lekciem̃* (433b),⁷² *ponestrê* (lat. *fenestra*) (338d), *têmporeh̃* i *koatri tēm'pori* (400c), *provencii* (400d), *patelo železno* (435b)⁷³ itd. Na sintaktičkom je planu latinski utjecaj vidljiv tamo gdje se razlikuju grčki i latinski predložci, a tekst Vidova brevijara slijedi latinski tekst.⁷⁴ Valja spomenuti da u dijelovima brevijara koji su prevedeni s latinskoga jako prevladava jednostruka negacija što je očit latinski utjecaj jer je u slavenskim jezicima običnija dvostruka negacija. Pod latinskim je utjecajem nastao i perifrastični oblik niječnoga imperativa koji je karakterističan osobito za krčke kodekse, ali se pojavljuje i u drugim hrvatskoglagoljskim kodeksima. On se tvori od zanijevanoga imperativa glagola *moči* i infinitiva kojega drugoga glagola. To odgovara latinskomu imperativu koji se tvori s pomoću imperativa glagola *nolo*, tj. *noli* ili *nolite*, i infinitiva. Tako umjesto jednostavnih imperativa: *ne boi se*, *ne plači*, *ne hvali se*

⁶⁸ B. Fučić 1996:8–9.

⁶⁹ Triput na l. 242ab i jednom na l. 242d.

⁷⁰ Dvaput na l. 242d.

⁷¹ Na primjer Judita, Estera i Makabejci. Usporedi J. Hamm 1958. i V. Badurina Stipčević 1997:39.

⁷² Uz uobičajeno čtenie.

⁷³ Riječ *patelo* označuje 'tavicu' ili 'plitku zdjelicu', a postala je od latinske riječi *patella*. U tom je obliku to jedina njezina potvrda u grafi *Rječnika crkveno-slavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Na tom mjestu Borg. Illirico 5 232c i II. novljanški brevijar 251c imaju *padêlo želêzno*. Riječ *padêlo* izvedena je od iste latinske riječi, ali od njezina mlađega oblika, tj. od talijanizma *padella*.

⁷⁴ Usporedi bilješku 27.

i *ne visoko mudr'stvoiu*, u Brevijaru Vida Omišljanina nalazimo: *ne mozi boëti se* 19b i 19c što odgovara lat. *noli timere* i grč. μή φοβοῦ; *ne mozi plakati* 20a za lat. *noli flere*; *ne mozi hvaliti se* 96a za lat. *noli gloriari* i grč. μή κατακωνῶ; *ne mozi visoko mudr'stvoovati* 96a za lat. *noli altum sapere* i grč. μή ὑψηλά φρόνει itd. O latinskom utjecaju svjedoče i pogreške u tekstu koje se mogu objasniti iz latinskoga predloška. Tako se na primjer pojava riječi *dimb* (u skupini *dimb volbi*) u tekstu proroka Ezekielia 4,15 na l. 435d, umjesto očekivane riječi *gnoi*, može objasniti tako da je prevoditelj ili prepisivač latinskoga predloška zamijenio latinske riječi *finus* i *fumus* i tako od 'gnoja' dobio 'dim'.⁷⁵

6. Utjecaj govornoga jezika

Utjecaj je govornoga jezika najjači u fonologiji. Glasovni je sustav Brevijara Vida Omišljanina, iako na ograničenom korpusu, dobro opisao Karl H. Meyer (1928.).⁷⁶ Stoga će se ovdje govoriti samo o onim pojavama kod kojih Meyerove tvrdnje valja ispraviti, dopuniti ili utočniti. Govorni je jezik utjecao na čuvanje ili gubljenje poluglasa i na njihovo zamjenjivanje punim samoglasnikom. Slabi se poluglasovi najčešće ne bilježe, rjeđe se na njihovu mjestu pojavljuje apostrof, a tek sporadično štapić. Na kraju je riječi češći štapić, ali ima dosta i apostrofa. Ispred enklitika najčešće se ne piše nikakav znak za poluglas. Meyerova tvrdnja da su jaki poluglasovi gotovo uvijek zamijenjeni s *a* točna je samo za one dijelove teksta koji su njemu poslužili kao korpus,⁷⁷ ali ne i za kodeks u cjelini. Brevijar Vida Omišljanina jedan je od najneujednačenijih hrvatskoglagoljskih liturgijskih kodeksa u bilježenju poluglasa. U pojedinim je dijelovima brevijara na mjestu jakoga poluglasa uvijek štapić, a u drugim prevladava *a*. Nisu naravno rijetki ni primjeri alternacije u istom tekstu pa čak i na istoj strani. Valja ipak reći da se u onom dijelu brevijara koji je pisao sam Vid češće na tom mjestu pojavljuje štapić nego *a*. Da štapić tu ipak nema posebnu glasovnu vrijednost različitu od *a* pokazuju primjeri zamjenjivanja izvornoga *a* štapićem u nekim riječima. Tako se na primjer uz *pastirb* može naći i *p̣stir*, uz *vavilonb* i *ṿvilonb* itd. Meyer je dobro opisao i pravila za čuvanje i gubljenje poluglasa. Valja tek upozoriti na jednu zanimljivu pojavu u riječima koje u suvremenom hrvatskom imaju u završnom slogu tzv. nepostojano *a*. U Brevijaru Vida Omišljanina, kao i u drugim hrvatskoglagoljskim kodeksima, izjednačile su se međusobno one riječi koje su na tom mjestu izvorno imale poluglas: *ṿen̄b̄cb̄*, *p̣ēs̄b̄cb̄*, *kōp̄b̄cb̄*, *ṿēr̄b̄cb̄* itd. s riječima koje su u praslavenskom bile bez polu-

⁷⁵ Usporedi M. Mihaljević 1988:77–78.

⁷⁶ Vidi K. H. Meyer 1928:96–109. Korpus čine tekstovi koje je izdao J. Vajs: Ruta, Joel, Hošea, Habakuk, Zaharija i Malahija. Usporedi K. H. Meyer 1928:96

⁷⁷ Vidi str. 99: »Die starken bedingten Vokale sind fast überall durch a vertreten; selten erscheint dafür b.«

glasa: *vêtrъ, mōdrъ, ognъ, pêsny* itd. Međutim, dok se u većini kodeksa sve takve riječi pišu s *a* ili štapićem na tom mjestu, u Brevijaru Vida Omišljanina pojavljuju se i primjeri bez ikakvoga samoglasničkoga znaka: *korabl'* 18b, *tvorc'* 21c, *pavlb* 81c, 102d, *vêncъ* 243b, 266b, 269d, *vêrnъ* 265a, 266b, *lûbvъ* 266c, *ostavlb* 285c itd. Vjerojatno se tu radi o nekoj razvojnoj tendenciji (možda i lokalno krčkoj) koja u kasnijemu razvoju nije imala uspjeha. Potvrđuje to i stanje u I. vrbničkom brevijaru i vatikanskom misalu Borg. Illirico 4 gdje je tendencija pisanja bez ikakva samoglasničkoga znaka mnogo jače izražena i dosljednije provedena.⁷⁸

Meyer nema pravo kada kao dokaz da se u Vidovo vrijeme u Omišlju jaki poluglas izgovarao kao *e* uzima riječ *deci* jer se ta riječ, kao i *mečb*, pojavljuje u glagoljskim kodeksima i iz drugih područja i ne može se uzeti kao tipično krčka osobina i dokaz da se jaki poluglas već izgovarao kao *e*. Međutim, da je takav izgovor u omišaljsko-vrbničkom tipu krčkih govora postojao već više od stoljeća prije Vida potvrđuje nedvosmisleno pojava upitne zamjenice *če* u vrbničkim fragmentima brevijara iz 13. st. i u bečkom fragmentu brevijara iz istoga stoljeća koji je bio zalijepljen na početku Novakova misala (Fg αNov), a vjerojatno potječe s Krka.⁷⁹ Omišaljski je govor imao vjerojatno velik utjecaj i na ostvarivanje tzv. napetoga jera u jakom položaju kao *e*. Zahvaljujući tome, dosljedno su posvjedočene smjene u pismu: *dostoensъ* 18a, 268a (2x), 268b (2x), 269d, 406d itd., ali *dostoinê* 102c, *dostoini* 401a i *taina* 225d, 438b, 443b, *taini* 101d, 150c, 287c, 375a, 438a, *tainu* 66c, 225c, 272a, 276b, 439c, *tainê* 78c, 83c, 103d, 149b, 160a, 164b, *tainouï* 79a, 222a, *tainam'* 304b itd., ali redovito *taensъ* (gen. mn.) 33c, 35b, 60a, 248a.⁸⁰ Ta je smjena vrlo stara i pojavljuje se i u drugim kodeksima, ali nigdje tako obilno i sustavno kao u krčkim kodeksima. U Brevijaru Vida Omišljanina vrlo je dosljedno provedena čak i u imenu Adamova sina Kaina, tako da je u Knjizi postanka uvijek *kaensъ* 131c (2x), 131d (3x), 132a (2x) i 132b, ali *kaina* 131c, 132a, 132b, *kainu* 131c, 131d, *kainê* 132a.

Smjene se pojavljuju i kod refleksa prejutiranoga nazalnoga *ę*. Tako se kod glagola izvedenih od staroslavenskoga korijena *-jet-* nalazi i *priê* 84d, 129d i *prie* 44d, 394a, 398c; i *priêmše* 10c, 172c i *priemše* 256c, 389c, 390d; i *priêm'* 104d, 234b i *priem'* 136a, 140c, 343a, 397d, 430b; i *poêtb* 128a, 142c, 170d, 415c, 445b i *poembъ* 137d, 145c, 181b, ali i *poim'* 121b itd. I ova se smjena pojavljuje i u drugim hrvatskoglagojskim kodeksima, ali mnogo rjeđe nego u krčkim kodeksima. Valja reći da je i u Brevijaru Vida Omišljanina rjeđa i manje pravilna nego na primjer u I. vrbničkom brevijaru i vatikanskom

⁷⁸ Usporedi M. Mihaljević 1991:50–51.

⁷⁹ Usporedi M. Pantelić 1993:79–92 i M. Mihaljević 1997.

⁸⁰ Rijetko se pojavljuje oblik *taensъ* koji je običan u većini drugih brevijara koji nisu s Krka. Zabilježio sam samo primjer na l. 369d.

misalu Borg. Illirico 4. Očigledno je da su ispred suglasnika *m* alternante *s e* mnogo češće nego alternante *s ê*, a da u drugim oblicima pretežu ove posljednje. U Brevijaru Vida Omišljanina česta je smjena *ezikъ* : *êzikъ*. Na više se mjesta obje alternante pojavljuju po nekoliko puta na istoj strani. Katkad se stječe dojam da pisac rabi *ezikъ*⁸¹ za organ u ustima, a *êzikъ*⁸² u značenju 'narod'. U nekim je dijelovima ta razlika dosljedno provedena, ali u drugima se pojavljuju odstupanja. Kada se govori o nosnim samoglasnicima, valja upozoriti i na primjer u kojemu se nazalno *ę* reflektira kao *a* iza *s*: *naplъni sa z(e)mļa ihъ* 18a.⁸³

Jat se u Brevijaru Vida Omišljanina čuva bolje nego u većini hrvatskoglagoljskih liturgijskih kodeksa. Tamo gdje je zamijenjen pretežu ekavski refleksi: *sedi* 22c (2×), *ne sedu* 22d, *lenosti da lenosti* 81a, *svedočstvo* 89c, *leto* 90c, *lenosti* 93c, *koren'* 95d, 102a, *korenu* 96a, *kolene* 99a 402b, *leto* 102c, *mestê* 241b, *v mesto* 241c, *i vere* 241d, *belêiši* 242d, *zavečavaüčago* 245b, *zavečavaei* 245b, *vremene* 273a, *hotela* 401c, *celova* 405d, *mesta* 406a, *mestu* 406b, *mesto* 407c, *sena* 431a, *telesa* 431d, 432b, 442d, *železno* 435b, *susedomъ* 435d, *premudrostъ* 436d, *telesnita* 437a, *železnê* 439a, 444a, *pred toboü* 439a, *prebivaüť* 439a, *železo* 439c, *telesemъ* 442c itd. Zabilježio sam samo nekoliko ikavskih refleksa: *risnoe* 92b, *pristrašit'* 93c, *višaše* 405a i *sidit'* 436a.

Iz govornoga jezika potječe i jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe u primjerima: *š nim'* 19d, 273b, 276c, 281c, *š neü* 277d, *š nimi* 266b, 280d (2×), 432b (2×), i *p'êhu* ž *niہъ* (za »iz *niہъ*«) 445a (2×) i sl. kao i rijetke zamjene skupine *žd* suglasnikom *j* što se u grafiji očituje pisanjem samo susjednih samoglasnika: *meü* (mj. *meždu*) 102c (2×), 402ab, 402c, 431a, 435b (2×), *takoe* (mj. *takožde*) 102c, 404d, *pohaêše* (mj. *pohaždaše*) 402c, *narenie* (mj. *nareždenie*) 402d, *prihoêhu* (mj. *prihoždahu*) 402d, *ishoêše* (mj. *ishoždaše*) 402d, *povaêhu se* (mj. *považdahu se*) 402d, *prêd'hoêše* (mj. *prêdhoždaše*) 406d, *vii* (mj. *vižďb*) 431d, *osuenie* (mj. *osuždenie*) 438a, *vêe* (mj. *vêžde*) 443b itd.

Na morfološkoj razini pod utjecajem govornoga jezika sporadično se pojavljuju primjeri otpadanja završnoga *-tъ* u 3. licu jednine i množine prezenta glagola i završnoga *-i* u 2. licu jednine prezenta: *nenapisana su* 273c, *budešъ* 405d, *da pridešъ* 405d, *padešъ* 407a, *stroišъ* 431d; čakavski nastavak *-ovъ* u genitivu množine kod imenica: *otrokovъ* 437a; stegnuti oblik instrumentala jednine imenica ženskoga roda s nastavkom *-u* umjesto *-oju*: *i travu êko vola napitaüť te* 444a itd.

⁸¹ Izgovorno [jezik].

⁸² Izgovorno [jazik].

⁸³ Međutim, tri retka ispod toga pojavljuje se ista skupina kao *naplъni se z(e)mļa ih'*. Refleks *a* iza *s* zabilježio sam u hrvatskoglagoljskim rukopisima još nekoliko puta u riječi *mêsęcb*: Borg. Illirico 5 135b (*ni mėsaca*), Pariški zbornik Cod. Slav. 73 iz 1375. g. 287r (*mėsaca sektebra*) i Pašmanski fragment brevijara iz 15. st. 1d (.s. (= 9) *mėsaci*). Usporedi M Mihaljević 1996a:106.

Na leksičkoj je razini najsigurniji znak utjecaja govornoga jezika uporaba upitne zamjenice *ča* (405c). Tomu valja dodati i sporadičnu pojavu osobne zamjenice 1. lica jednine u obliku *ê* (= *ja*) (405c) umjesto staroslavenskoga oblika *azb* i uporabu hrvatskoga pogodbenoga veznika *ako* (4b, 13c, 27d, 33c, 83c, 94b, 125d, 126a, 401d) umjesto staroslavenskoga *ače*. Utjecaj govornoga jezika očituje se i u izboru mlađih staroslavenskih varijanata koje su bliže i razumljivije govornicima.

Govorni je jezik utjecao i na čuvanje različitih starih i u hrvatsko-glagoljskim kodeksima rijetkih pojava. Već je spomenut primjer prefiksa *vi-*, ali on nije osamljen. Još je u kanonskim kodeksima akuzativni oblik imenice *krṽvb̃* preuzeo ulogu nominativa,⁸⁴ a u Brevijaru Vida Omišljanina na listu 275c pojavljuje se dvaput stari nominativni oblik *kri*, ali u funkciji akuzativa. Da se pojavljuje kao nominativ, i taj bi oblik bio naveden u 3. poglavlju, iako je poznato da krčki govori omišaljsko-vrbničkoga tipa čuvaju stari završetak nominativa jednine kod imenica ženskoga roda v-deklinacije.⁸⁵ Međutim, njegova pojava kao akuzativa može biti samo rezultat razvoja u govornom jeziku⁸⁶ i zato je naveden ovdje.

Valja istaknuti da je osobito pomladen i ponaroden jezik posljednjih osamdeset listova koje je vjerojatno pisao neki drugi pisar jer se pismo dosta razlikuje od Vidova.⁸⁷ Poluglasovi su u tom dijelu redovito zamijenjeni s *a*. Do punoga izražaja dolazi čakavska pojačana vokalnost tako da su redovito vokalizirani i poluglasovi u riječima kao što su *zaloe*, *bližičastvo*, *otačastvie*, *česarastvo*, *bogatastvo* i sl. i poluglasovi u prijedlozima ili prefiksima *vb̃*, *kb̃*, *sb̃* kada je u prvom slogu riječi koja iza njih slijedi slabi poluglas ili ako ta riječ počinje samoglasnikom ili ako iza *vb̃* slijedi riječ koja počinje sa *v*, iza *kb̃* riječ koja počinje sa *k*, *g*, *h*, a iza *sb̃* riječ koja počinje sa *s*, *z*, *š*, *ž*. Rijetka je skupina *žd* i mnogo je više refleksa jata nego u onom dijelu koji je pisao Vid. Većina navedenih primjera upravo je iz toga dijela. U staroslavenskoj riječi *tṽže*, ne samo da je vokaliziran poluglas, već je izvršen i rotacizam, tako da se ona gotovo redovito pojavljuje u obliku *tare*. Leksik je bitno pomladen, pojavljuje se zamjenica *ča* i zamjenica *ja* (umjesto *azb̃*) Općenito se čini da je pisac toga dijela bio manje vješt i pismu i jeziku, a pojedine je dijelove pisao i vrlo nemarno. Tako na primjer ime Esterina rođaka i skrbnika piše ovako: na listu 402b jednom *mardic̃ei*, a drugi put *mardočei*, na listu 405ab jednom *mardočeu*, a drugi put *mardočeũ* i konačno na listu 406b jednom *markodêe*, a

⁸⁴ Usporedi J. Hamm 1974:132 i S. Damjanović 1995:68.

⁸⁵ Vidi M. Malecki 1963:227.

⁸⁶ Slično kao što neki govornici u suvremenom hrvatskom jeziku rabe nominativni oblik imenice *kći* umjesto akuzativa *kčer*.

⁸⁷ Već je Jagić uočio da je brevijar, osim Vida, pisala još jedna ruka. Usporedi V. Jagić 1911:156. Prema J. Hammu 1958:134 drugi pisar počinje pisati svoj tekst na l. 389.

drugi put *mar'dok'hei*.

Ne znam kamo uvrstiti ispuštanje (nepisanje) početnoga samoglasnika koje je relativno često: *êzikъ na zikъ* 18a (ispušteno *ê*), *se gnycb* 20d (ispušteno *a*), *v' stvinu* 128a (= *v êstvinu*), *ot vraama* 129b (ispušteno *a*), *na blacê* 274d (ispušteno *o*), *b(o)žiê i gnča* 281c (ispušteno *a*), *i blak'* 285c (ispušteno *o*), *stavi proroče bezumie* 290a (= *ostavi...*) i sl. Je li to utjecaj govornoga jezika, bosanski utjecaj ili ipak samo spontane pisareve pogreške?

7. Zaglavak

U ovom je članku iznesen samo dio jezičnoga blaga koje se krije među koricama te debele knjige, ali i to je dovoljno da pokaže kako Brevijar Vida Omišljanina zaslužuje posebnu monografiju u kojoj bi sustavno bio opisan njegov tekst i jezik. Zanimljivo bi bilo usporediti pojedine tekstove u Brevijaru Vida Omišljanina s odgovarajućim bosanskim i makedonskim tekstovima. Možda bi se tako dobile vrijedne nove spoznaje o tzv. *južnom putu* dolaska staroslavenskoga bogoslužja i jezika u hrvatske krajeve. Čini se da s toga motrišta Brevijar Vida Omišljanina ima posebno mjesto među hrvatskoglagoljskim brevijarima i misalima.

Popis uporabljene literature

- Badurina Stipčević, V. 1997. Knjige o Makabejcima u Brevijaru Vida Omišljanina. *Nova Istra* V/2: 38–43.
- Birkfellner, G. 1975. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Brandтъ, R. 1894. *Grigorovičevъ parimejnikъ vъ sličanii sъ drugimi parimejnikami*, vypuskъ II. Moskva: Universitetskaja tipografija.
- Brozović, D. i P. Ivić. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (Izvadak iz II. izdanja Enciklopedije Jugoslavije). Zagreb: JLZ »Miroslav Krleža«.
- Damjanović, S. 1995. *Staroslavenski glasovi i oblici*. Zagreb: Jadranka Filipović.
- Đorđić, P. 1971. *Istorija srpske ćirilice, paleografsko-filološki prilozi*. Beograd: Zавод за izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Eckhardt, T. 1989. *Azbuka, Versuch einer Einführung in das Studium der slavischen Paläographie*. Wien–Köln: Böhlau Verlag.
- Fučić, B. 1996. *Vid Omišljanin*. Omišalj–Roč: Općina Omišalj i Katedra Čakavskog sabora Roč.
- Gebauer, J. 1970. *Slovník staročesky, Díl I*. Prag: Academia.
- Gošić, N., B. Grabar, V. Jerković, H. Kuna i A. Nazor. 1986. *Zbornik Hvala krstjanina: Transkripcija i komentar*. Sarajevo: Svjetlost i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

- Grabar, B., A. Nazor i M. Pantelić. 1973. *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukičića Hrvatinića: Transkripcija i komentar*. Zagreb, Ljubljana, Graz: Staroslavenski institut »Svetozar Ritig«, Mladinska knjiga i Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Grickat, I. 1961.–1962. Divoševo jevanđelje, filološka analiza. *Južnoslovenski filolog* XXV, 227–294.
- Hamm, J. 1958. Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima. *Radovi Staroslavenskog instituta* 3, 103–201.
- Hamm, J. 1960. Apokalipsa bosanskih krstjana. *Slovo* 9–10, 43–104.
- Hamm, J. 1974. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ivić, P. 1981. Prilog karakterizaciji pojedinih grupa čakavskih govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, 67–91.
- Jagić, V. 1911. Glagoličeskoe pišmo. *Enciklopedija slavjanskoj filologii*, 51–257. Sankt Peterburgъ : Tipografija Imperatorskoj akademii naukъ.
- Kuna, H. 1973. Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog. *Radovi Muzeja grada Zenice* III, 89–102.
- Kuna, H. 1978. Bosanska srednjovjekovna književnost i njen jezik prema srpskoslavenskoj i hrvatskoj glagoljskoj književnosti. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 8/1, 73–82. Beograd: MSC.
- Kuna, H. 1986. Ćirilometodijanska tradicija i Hvalov zbornik. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXIX/2, 47–54.
- Kuna, H. 1996. Jat u Pantelejmonovu apostolu s obzirom na njegovu grafijsku i glasovnu vrijednost. *Croatica* 42–44, 201–211.
- Malecki, M. 1963. O podjeli krčkih govora. *Filologija* 4, 223–235.
- Marguliés, A. 1927. *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Meyer, K. H. 1928. *Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia)*. Leipzig: H. Haessel Verlag.
- Mihaljević, M. 1981. Problemi u vezi s poluglasom (Rad na Rječniku općeslavenskoga književnog jezika hrvatske redakcije). *Slovo* 31, 67–79.
- Mihaljević, M. 1988. Nekoliko lingvističkih zanimljivosti iz hrvatskoglagoljskih kodeksa. *Slovo* 38, 75–86.
- Mihaljević, M. 1991. *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije.
- Mihaljević, M. 1996. Šrke i fraške glagoljaške. *Croatica* 42–44, 269–280.
- Mihaljević, M. 1996.a. Novootkriveni Pašmanski fragmenti brevijara. *Slovo* 44–46, 99–170.
- Mihaljević, M. 1997. Die Jer-Zeichen in den ältesten kroatisch-glagolitischen Fragmenten. *Zbornik radova međunarodnoga simpozija »Glagolitica – Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur«* (u tisku).
- Milčetić, I. 1895. Čakavština Kvarnerskih otoka. *Rad JAZU* 121, 92–131.
- Pantelić, M. 1993. Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara starije redakcije iz 13. stoljeća. *Slovo* 41–43, 61–146.

- Pantelić, M. i A. Nazor. 1977. *II. novljanski brevijar, hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495.* Zagreb: Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« i Turistkomerc.
- Ribarova, Z. 1987. Knjiga proroka Jone. *Slovo* 37, 123–159.
- Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije.* Zagreb: Staroslavenski zavod Hrvatskoga filološkoga instituta, 1991.—
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Zagreb: JAZU, 1880.—1976.
- Seliščev, A. M. 1952. *Staroslavjanskij jazyk: čast' vtoraja: teksty. slovar'. očerki morfologii.* Moskva: Gosudarstvennoe učebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo Ministerstva prosvješćenija RSFSR.
- Skok, P. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: knjiga treća: poni²—Ž.* Zagreb: JAZU.
- Slovník jazyka staroslověnského.* Prag: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.—1997.
- Tandarić, J. L. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Vončina, J. 1979. *Jezičnopovijesne rasprave.* Zagreb: Liber.
- Zaradija Kiš, A. 1997. *Biblijska Knjiga o Jobu u Brevijaru Vida Omišljanina. Nova Istra* V/2, 44–57.
- Zelić-Bučan, B. 1961. *Bosančica u srednjoj Dalmaciji.* Prilog 3. svesku Izdanja Historijskog Arhiva Split.

Language Layers in Vid Omišljanin's Breviary of 1396

Summary

The language of Vid Omišljanin's Breviary is less homogeneous than the language of other Croato-glagolitic breviaries. The Greek influence is stronger in this breviary than in other breviaries, and it is seen on the phonological, lexical, syntactic and textual level. This breviary is also characterized by archaic features, and many old and rare words. It is also important to stress Bosnian influence, as well as the influence of Latin codexes and the Croatian vernacular (Čakavian dialect).

Ključne riječi: hrvatskoglagoljski brevijari, Brevijar Vida Omišljanina
Key words: Croato-glagolitic breviaries, Vid Omišljanin's Breviary